

UNITED NATIONS
MONTENEGRO

IZVJEŠTAJ

o brznoj procjeni socijalnog
uticaja epidemije COVID-a-19
u Crnoj Gori

Apri – Jun 2020.

Sažetak izvještaja

SADRŽAJ

Izrazi zahvalnosti	4
Osnovne informacije	5
Trenutna situacija u vezi s epidemijom COVID-a-19 u zemlji	5
Procjena	7
Uvod	7
Podaci i metode istraživanja	7
Sažetak ključnih nalaza	11
Preporuke	19
Opšte preporuke	19
Specifične preporuke	20

Pripremu RSIA-e vodili su i finansirali UNDP i UNICEF, uz tehničku podršku IOM-a, UNHCR-a i savjetnice za ljudska prava kancelarije UN-a.

Dizajn: BAAS / Bošković and Associates d.o.o.

Foto: Duško Miljanić

Lektura i korektura: Sanja Mijušković

IZRAZI ZAHVALNOSTI

Prikupljanje podataka na nivou zajednice sprovedeno je zahvaljujući doprinosu sljedećih partnera:

Ministarstvo pravde, Institucija zaštitnika ljudskih prava i sloboda, Uprava policije, Savjet za građansku kontrolu rada policije, Centar za socijalni rad Nikšić, Centar za socijalni rad Mojkovac, Centar za socijalni rad Berane, Centar za socijalni rad Cetinje, JU Dom starih „Grabovac“ Risan, Centar za socijalni rad Kotor, Centar za socijalni rad Bar, Dnevni centar za djecu sa smetnjama u razvoju i osobe s invaliditetom Pljevlja, NVO Udruženje mladih sa hendikepom, NVO Phiren Amenca, NVO Centar za romske inicijative, Centar za djecu i omladinu „Ljubović“, NF Građanska alijansa, NVO Juventas, Crveni krst Crne Gore, NVO Roditelji, NVO Porodični centar, NVO Centar za prava djeteta, NVO Specijalna Olimpijada, NVO Pedagoški centar Crne Gore, NVO Centar za ženska prava, NVO SOS Podgorica, NVO SOS Nikšić, NVO Sigurna ženska kuća, UNICEF-ova Laboratorija inovacija za mlade, NVO Queer Montenegro, NVO LGBT Forum Progres, NVO Spektra i NVO Stana.

Glavni tim, koji je koordinisao rad na ovoj brznoj procjeni socijalnog uticaja i doprinio Izvještaju, činili su:

Anica Anđelković, saradnica na projektu, Međunarodna organizacija za migracije (IOM)

Anjet Lanting, savjetnica za ljudska prava, Kancelarija rezidentne koordinatorke Ujedinjenih nacija

Marija Novković, koordinatorica programa za praćenje prava djece i evaluaciju, UNICEF

Miodrag Dragišić, zamjenik stalne predstavnice UNDP-ja i vođa tima / šef Sektora za socijalno uključivanje, UNDP

Slavica Nikolić, nacionalna konsultantkinja za MICS, UNICEF

Slobodan Raščanin, viši savjetnik za pravnu zaštitu, UNHCR

Stručnu podršku timu pružila je Olivera Komar, profesorica na Fakultetu političkih nauka Univerziteta Crne Gore i istraživačica.

Brza procjena uticaja sprovedena je uz finansijsku podršku UNICEF-a i UNDP-ja.

OSNOVNE INFORMACIJE

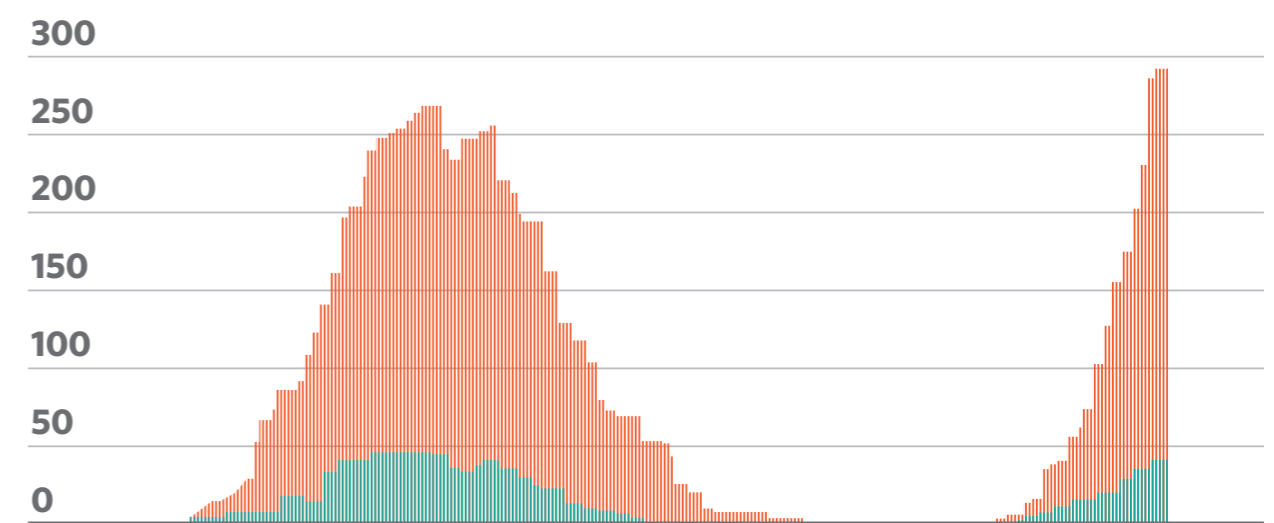
Trenutna situacija u vezi s epidemijom COVID-a-19 u zemlji

Svjetska zdravstvena organizacija je 11. marta 2020. godine proglasila globalnu pandemiju novog koronavirusa, izazivača bolesti poznate pod nazivom COVID-19. Od pomenutog datuma do sadašnjeg trenutka¹, preko deset miliona osoba u više od 200 zemalja svijeta zaraženo je novim koronavirusom, a više od 500.000 preminulo je od posljedica COVID-a-19. Aktuelna pandemija novog koronavirusa predstavlja ogroman izazov za cijeli svijet. Vlade širom svijeta suočene su s dvostrukim izazovom – očuvanjem života, ali i očuvanjem sredstava za život i životnog standarda². S jedne strane, države moraju biti spremne da omoguće djelotvornu zaštitu stanovništva, što zahtijeva snažnu koordinaciju svih organa vlasti zaduženih za pripremu/ odgovor na COVID-19 i zajedničku strategiju na nivou cijele zemlje. S druge strane, kad god je to moguće, vlade moraju nastojati da očuvaju ostvarene razvojne rezultate, ali i svoj ekonomski i ljudski kapital.

Prvi slučaj COVID-a-19 u Crnoj Gori registrovan je 17. marta 2020, nakon čega je uspostavljeno Nacionalno koordinaciono tijelo za zarazne bolesti (NKT), kojim rukovodi potpredsjednik Vlade zajedno s predstavnicima Instituta za javno zdravlje i Kliničkog centra Crne Gore. Nacionalno koordinaciono tijelo je proglasilo završetak prvog ciklusa epidemije nakon što je Institut za javno zdravlje konstatovao da u Crnoj Gori više nema aktivnih slučajeva zaraze. Drugi ciklus je započeo 14. juna, kad je otkriven prvi novi slučaj osobe zaražene virusom.

Kao odgovor na epidemiju COVID-a-19, Crna Gora je preduzela odlučne korake kako bi se suzbilo i spriječilo prenošenje virusa u zajednici i proizvelo „ublažavanje krive“. Uvedene su neophodne mjere fizičkog distanciranja, samoizolacije i karantina, koje su dovele do smanjenja ekonomskih aktivnosti u zemlji, jer su zatvorena preduzeća u ugostiteljstvu i drugim sektorima. Obrazovni proces je prekinut na nedjelju dana, nakon čega je Ministarstvo prosvjete pokrenulo model učenja na daljinu koji je omogućio završetak školske godine.

Na osnovu zvanične statistike, dostupne na linku: <https://www.coronainfocg.me/>, uvedene mjere su dale rezultate. Prema podacima od 3. jula 2020, u Crnoj

Slika 1: Broj slučajeva COVID-a-19 u Crnoj Gori (izvor: www.coronainfocg.me, pristupljeno 3. jula 2020)

¹ Podaci na dan 3. jula 2020. godine.

² <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situation-reports>, pristupljeno 29. juna 2020. godine.

Gori je bilo 616 zvanično registrovanih slučajeva zaraze (od koji 315 izliječenih), 12 preminulih i 2084 slučaj pod nadzorom³.

Podaci prikupljeni za ovaj izvještaj pokazuju da je epidemija ne samo razotkrila, već i pojačala postojeće socijalne ranjivosti, dok je određene segmente društva izložila novim ranjivostima. Mjere koje su uvedene s ciljem suzbijanja epidemije virusa znatno su ograničile ekonomsku aktivnost u sektorima turizma i ugostiteljstva, trgovine, poljoprivrede i uslužnih djelatnosti. Zbog značaja neformalne ekonomije (koja, prema nekim procjenama, predstavlja 30% ukupnih ekonomskih aktivnosti), može se očekivati da će ova kriza negativno uticati na znatan dio radne snage, a u nekim slučajevima dovesti i do rizika od siromaštva.

Vlada je od početka epidemije preduzela niz fiskalnih i makrofinansijskih mjera kako bi ublažila efekte krize na stanovništvo i ekonomiju, uključujući: ukidanje akcize na medicinski alkohol koji se prodaje u apotekama; odlaganje plaćanja poreza i doprinosa na zaradu; uvođenje novih kreditnih linija kod Investiciono-razvojnog fonda (IRF) radi poboljšanja likvidnosti preduzetnika; odlaganje plaćanja zakupa za nepokretnosti u državnom vlasništvu; avansno plaćanje izvođačima kapitalnih projekata; subvencije za pogođene privredne subjekte; izuzeća od plaćanja računa; suspenzija određenih prinudnih naplata i

druge mjere⁴.

Vlada je takođe isplatila jednokratnu novčanu pomoć penzionerima koji ostvaruju pravo na minimalnu penziju i porodicama korisnika osnovnih materijalnih davanja iz socijalne zaštite u iznosu od 50 eura po pojedincu (oko 8.500 porodica i 11.900 penzionera). Centralna banka je objavila moratorijum na otplatu kredita na period do 90 dana.

Paralelno s tim mjerama, napravljeni su dogovori s donatorima i međunarodnom razvojnom zajednicom. EU je već potpisala ugovor o isplati tri miliona eura za medicinsku opremu, a za odgovor na krizu priprema paket mjera u vrijednosti od 50 miliona eura – iznos koji je opredijeljen izdvajanjem novih sredstava i reprogramiranjem ranije dostupnih pretpristupnih sredstava. Ovim sredstvima povećavaju se dalja ulaganja EU u zdravstveni sektor Crne Gore i omogućava usredsređivanje na socijalne i ekonomske posljedice aktuelne krize. Da bi se pokrile urgentne potrebe platnog bilansa Crne Gore, IMF je odobrio finansijsku pomoć od 83,7 miliona američkih dolara (74 miliona eura), u okviru svog instrumenta brzog finansiranja⁵. Svjetska banka je izdala garancije Crnoj Gori u vrijednosti od 80 miliona eura, što je omogućilo da država podigne 250 miliona eura kredita od Sindikata banaka⁶.

PROCJENA

Uvod

U saradnji sa Sistemom Ujedinjenih nacija u Crnoj Gori, Vlada je izradila sveobuhvatan plan za reagovanje u vanrednim situacijama (Nacionalni plan za pripremljenost i odgovor Crne Gore na COVID-19, čiji je budžet 59 miliona eura). Ovaj plan predstavlja okvir za odgovor na krizu na sistematski, koordinisan i djelotvoran način (u kratkom roku, a za neke oblasti produžava se na period od šest mjeseci).

Kako je zdravstvena kriza bila uspješno suzbijana, Vlada je krajem aprila započela postepeno ukidanje restriktivnih mjera ne bi li ublažila negativne socio-ekonomske uticaje epidemije COVID-a-19. Nakon nove pojave koronavirusa u zemlji, neke od mjera su početkom jula ponovo uvedene.

Vlada je iskazala interes za saradnju s Ujedinjenim nacijama u smislu koordinacije, planiranja, pripremljenosti i socio-ekonomskog odgovora na krizu. Odgovarajući na interesovanje Vlade, UN je preduzeo brojne korake kako bi procijenio i analizirao društveno-ekonomski uticaj COVID-a-19 na pojedince, domaćinstva (posebno ona s djecom) i privredne subjekte.

Kao prvi korak saradnje Vlade i UN-a, sprovedena su dva ciklusa brze procjene socijalnog uticaja COVID-a-19 na posebno ranjive grupe stanovništva. Prvi ciklus procjene uticaja pokrio je period od nastupanja epidemije od kraja aprila, a drugi od kraja aprila do druge polovine juna. Procjenu su zajedno sprovele agencije UN (IOM, UNDP, UNHCR, UNICEF) i Kancelarija rezidentne koordinatorke UN (RCO), uz doprinos UNOPS-a i ILO-a.

Predmetna procjena teži da pruži detaljniji uvid u socijalni uticaj krize izazvane epidemijom novog

koronavirusa na grupe stanovništva u Crnoj Gori koje su ranije identifikovane kao ugrožene. Osim toga, kroz procjenu su se nastojale identifikovati nove društvene grupe koje su postale izuzetno ranjive usljed krize u periodu april-jun 2020. Utemeljena na nacionalnim i međunarodnim standardima i obavezama u pogledu zaštite ljudskih prava i zaštite izbjeglica, ova procjena polazi od koncepta “leave no one behind”⁷, koji je u saglasju s Agendom održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine. Cilj procjene jeste da donosiocima odluka pruži dokaze na osnovu kojih će prilagođavati tekuće i buduće politike i programske intervencije za ublažavanje negativnih posljedica epidemije na stanovništvo Crne Gore, s posebnim fokusom na zaštitu osnovnih prava onih koji su najugroženiji.

Podaci i metode istraživanja

Tim za procjenu koristio je kombinovane metode prikupljanja podataka o uticaju i iskustvu različitih segmenata stanovništva, uključujući one koji su u Crnoj Gori najviše pogođeni epidemijom COVID-a-19. Podaci su prikupljeni u dvije etape – od 14. do 30. aprila i od 8. do 30. juna 2020. godine (uključujući podatke za maj). **Na taj način Izvještaj skenira stanje u dva važna trenutka u razvoju epidemiološke situacije u Crnoj Gori. Podaci su u prvoj etapi prikupljeni na vrhuncu epidemije i u vrijeme najoštrijih mjera ograničenog kretanja i fizičkog distanciranja. Druga etapa prikupljanja podataka odvijala se u periodu koji su obilježili stabilizacija epidemiološke situacije, ublažavanje mjera i nastavak ekonomskih aktivnosti.** Podaci prikupljeni u prvoj etapi važni su za razumijevanje potreba ranjivih grupa u vremenu intenziviranja epidemije. Podaci iz druge etape služe kao indikatori dinamike djelimičnog oporavka društva, ali i kao alat za uočavanje dugotrajnijih efekata epidemije.

Treba napomenuti da su uvedene mjere fizičkog distanciranja uticale na način prikupljanja podataka,

³ Izvor: <https://www.ijzcg.me/me/novosti/covid19-presjek-stanja-19-jul-u-17h>, pristupljeno 19. jula 2020. godine.

⁴ Cjelovita lista mjera dostupna je na linku: <https://www.coronainfocg.me/me/mjere>.

⁵ <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/06/24/pr20246-montenegro-imf-executive-board-approves-us-83-7m-emergency-support-combat-covid19>

⁶ Izvor: <https://www.bankar.me/2020/05/20/crnoj-gori-odobren-kredit-od-250-miliona-eura/>, pristupljeno 30. juna 2020.

⁷ „Ne ostaviti nikoga“ – ključni princip Agende 2030. za održivi razvoj. Predstavlja nedvosmisleno riješenost zemalja UN da iskorijene siromaštvo u svim oblicima, ukinu diskriminaciju i isključenost, tj. umanje nejednakosti i ranjivosti koje čine da se ljudi zanemaruju, čime se podrijava ostvarivanje potencijala kako pojedinaca tako i cijelog čovječanstva.

posebno u prvoj etapi. Timovi agencija Ujedinjenih nacija, u saradnji sa svojim partnerima iz državnih institucija i organizacija civilnog društva, vodili su se principom zaštite javnog zdravlja u prikupljanju podataka, vodeći računa da nikoga ne izlože riziku od zaraze. Zbog toga podaci nisu prikupljeni uobičajenim neposrednim tehnikama (licem u lice), nego isključivo posredstvom dostupne tehnologije – telefona i interneta.

Situacija u kojoj se nalazi **opšta populacija** procijenjena je korišćenjem **kvantitativnih istraživanja javnog mnjenja na uzorku domaćinstava (dva istraživanja)**, koje je sproveo IPSOS Strategic Marketing. Glavne karakteristike ovih ispitivanja javnog mnjenja bile su sljedeće:

- Za telefonski dio istraživanja korišćen je dvoetajni slučajni stratifikovani uzorak koji je reprezentativan na nacionalnom i regionalnom nivou (sjever, centar,

jug), dok je za onlajn dio istraživanja korišćen jednoetajni stratifikovani uzorak.

- Podaci su poststratifikovani po polu, starosti, mjestu stanovanja (urbano/ruralno) i regionu.
- Podaci su prikupljeni telefonskim anketiranjem uz korišćenje računara (CATI) u obje etape uz dodatak onlajn anketiranja uz korišćenje računara (CAWI) u prvoj etapi.
- Veličina uzorka je bila 1021 ispitanik stariji od 18 godina u prvoj i 1004 ispitanika u drugoj etapi.

Zbog nemogućnosti da se kvantitativnim istraživanjem koje obezbjeđuje reprezentativnost na nivou Crne Gore dobiju informacije o pojedinačnim ranjivim grupama, pristupilo se dodatnom **kvalitativnom prikupljanju podataka i informacija** na nivou ovih grupa. Podaci o sljedećim ciljnim grupama prikupljeni su putem strukturisanih intervjua:

Grupa	Broj ispitanika u prvoj etapi prikupljanja podataka	Broj ispitanika u drugoj etapi prikupljanja podataka	Napomena o procentu ispitanika s kojima je razgovarano u obje etape
Djeca ⁸	278 roditelja/staratelja 87 muškaraca i 191 žena	160 roditelja/staratelja 40 muškaraca i 120 žena	87.5%
Adolescenti	505 unosa podataka u „U-Report“ anketi 159 muškaraca i 346 žena	344 unosa 106 muškaraca i 238 žena	68%
Starije osobe	94 ispitanika 47 muškaraca i 47 žena	89 ispitanika 38 muškaraca i 51 žena	87.6%
Osobe s invaliditetom	63 ispitanika 19 muškaraca i 44 žene	59 ispitanika 19 muškaraca i 40 žena	100%
Domicilni Romi	33 ispitanika 27 muškaraca i 6 žena	33 ispitanika 27 muškaraca i 6 žena	15.2%
Izbjeglice (azilanti), stranci koji traže međunarodnu zaštitu, osobe bez državljanstva (u riziku od apatridije)	186 ispitanika 137 muškaraca i 49 žena	128 ispitanika 99 muškaraca i 29 žena	86.5%
Migranti (sezonski radnici, stranci)	44 ispitanika 16 muškaraca i 28 žena	25 ispitanika 9 muškaraca i 16 žena	84%
LGBTI zajednica		46 pripadnika LGBTI zajednice (9 žena, 7 muškaraca, 3 lezbijke, 7 gej osoba, 16 transrodnih osoba, 1 interseksualac, 1 rodna varijanta i 2 nebinarne osobe)	Podaci su prikupljeni samo u drugoj etapi.

⁸ Grupa je obuhvatila djecu sa smetnjama u razvoju, romsku djecu, djecu koja žive u domaćinstvima s jednim roditeljem, djecu čiji su roditelji/staratelji imali istoriju upotrebe psihoaktivnih supstanci, djecu iz porodica koje primaju socijalnu pomoć („materijalno obezbjeđenje porodice“) i djecu u hraniteljskim porodicama.

Gdje god je bilo moguće, u obje etape su intervjuisane iste osobe kako bi se mogle bolje pratiti promjene – ne samo na nivou zajednice, već i na nivou pojedinca (kvazi panel dizajn).

Za određene specifične grupe, nije bilo moguće sprovesti intervju iz različitih razloga, poput etičkih pitanja (izbjegavanje mogućih posljedica i rizika od dvostruke traumatizacije) ili fizičkih prepreka. U takvim slučajevima, informacije su se prikupljale posredstvom nadležnih institucija i organizacija civilnog društva koje su u kontaktu s tim grupama, a kao sekundarni izvor informacija korišćeni su i medijski izvještaji. Grupe o kojima je riječ su:

- **Žrtve rodno zasnovanog nasilja**
- **Djeca žrtve/svjedoci nasilja**
- **Osobe u pritvoru, uključujući djecu u zatvoru i vaspitnoj ustanovi nezavodskog tipa.**

Pored toga, organizovane su tri fokus grupe sa 37 mladih (starosti 20–25 godina) putem interneta (Skajp i Vajber) kako bi se dobio bolji uvid u stavove i brige ove grupe.

Konačno, korišćeni su i administrativni podaci iz Informacionog sistema socijalnog staranja (socijalni karton) u vezi sa zahtjevima građana za jednokratnu novčanu pomoć, kako bi se potkrijepile analize uticaja COVID-a-19 na socijalni i ekonomski status stanovništva.

Da bi se obezbijedilo poštovanje strogih etičkih standarda prilikom istraživanja, prikupljanja i analiziranja podataka, prikupljanje podataka bilo je ograničeno samo na odrasle. Što se djece tiče, informacije su dobijene od roditelja/staratelja ili iz sekundarnih izvora. Anketa putem platforme „U-Report“, kojom su prikupljeni podaci od adolescenata i mladih, podrazumijevala je učešće mreže registrovanih U-reportera, koji su nakon registracije dali svoj pristanak.

Tokom sprovođenja Brze procjene nisu prikupljeni niti pohranjivani lični podaci – tome je posvećena posebna pažnja kako bi se osiguralo da identitet sagovornika ne bude otkriven u samom izvještaju.

SAŽETAK KLJUČNIH NALAZA

Kao odgovor na epidemiju COVID-a-19, Crna Gora je preduzela blagovremene i odlučne korake kako bi se suzbilo i spriječilo širenje virusa u zajednici i proizvelo „ublažavanje krive koja pokazuje broj oboljelih“. Uvedene su neophodne mjere fizičkog distanciranja, samoizolacije i karantina, koje su bile prilagođene specifičnim okolnostima u zemlji. Kao i u drugim zemljama širom svijeta, ove mjere dovele su do smanjenja ekonomske aktivnosti. Obrazovni proces je prekinut na nedjelju dana, nakon čega je Ministarstvo prosvjete uvelo model učenja na daljinu.

Nakon završetka prvog ciklusa epidemije, mjere su nakratko ublažene, čime je otpočeo socio-ekonomski oporavak. Ipak, ovo istraživanje ukazuje na dugoročne posljedice koje je epidemija prouzrokovala, čak i prije nastupanja drugog ciklusa.

Opšta populacija

Da bi procijenio uticaj COVID-a-19 na opštu populaciju u Crnoj Gori, UNICEF je angažovao IPSOS Strategic Marketing da sprovede dva kvantitativna istraživanja. Pitanja su se fokusirala na procjenu situacije u kojoj se ispitanici trenutno nalaze i na njihova predviđanja budućnosti s obzirom na okolnosti.

- **Neizvjesnost ostvarivanja prihoda.** Građani već osjećaju posljedice COVID-a-19, počeli su da gube posao, a nekima su izostale plate. Dok su penzije i socijalna davanja ostala nepromijenjena, ispitanici su u aprilu izvijestili o smanjenju plata, doznaka (novčane pomoći iz inostranstva), odnosno prihoda od iznajmljivanja stanova. U maju je situacija polako počela da se poboljšava, uglavnom zahvaljujući drugim izvorima prihoda iz oblasti rada.
- **Sigurnost posla.** U maju je 14% ispitanika izvijestilo o gubitku posla, a 20% o umanjenim platama. Dodatno, 22% zaposlenih ispitanika izveštavaju da im nisu uplaćeni doprinosi za penzijsko i zdravstveno osiguranje, porezi i drugi doprinosi. Ova situacija naročito pogađa ljude s nižim nivoom obrazovanja.
- **Smanjenje mogućnosti domaćinstava da zadovolje osnovne potrebe.** Udio porodica koje ne mogu

da priušte proizvode neophodne za zadovoljenje osnovnih potreba, poput hrane i lijekova, porastao je za 8 procentnih poena otkako je epidemija počela. Situacija se polako počela popravljati u maju. Ispitanici iz domaćinstava s djecom takođe navode da im je u aprilu smanjena mogućnost da priušte potrebne proizvode, a da se u maju ta situacija polako počela popravljati.

- **Obrazovanje.** Značajan je procenat domaćinstava s djecom i adolescentima školskog uzrasta koja nisu imala kompjuter/laptop (21%) ili tablet (51%) s internet konekcijom koji se mogu koristiti za učenje na daljinu. Očekuje se da će nemogućnost pristupa učenju na daljinu i ostali faktori negativno uticati na učenje djece. Iako su neki aspekti učenja na daljinu ocijenjeni pozitivno, dvije trećine ispitanika (čija su djeca pohađala učenje na daljinu) misli da je njihovo dijete naučilo manje nego što bi to bio slučaj u redovnim uslovima tradicionalne nastave (u školi). Roditelji se žale da su djeca preopterećena domaćim zadacima (70%).

- **Traženje pomoći.** Manje od 10% ispitanika izveštava da su se pružaocima usluga obratili za pomoć tokom epidemije. Od onih koji su to učinili većina se obratila Crvenom krstu i pružaocima zdravstvenih usluga.

Djeca

Na osnovu intervjua sprovedenih u cilju procjene, može se zaključiti da je epidemija COVID-a-19 na djecu u Crnoj Gori uticala na više načina.

- Brojne porodice pretrpjele su značajan ili potpuni gubitak prihoda. Čini se da su gubitkom prihoda najviše pogođene porodice koje primaju socijalnu novčanu pomoć, domaćinstva sa samohranim roditeljem, romske porodice i porodice sa istorijom zavisnosti od psihoaktivnih supstanci. Budući da su neki ispitanici koji primaju socijalnu materijalnu pomoć prijavili gubitak ili smanjenje prihoda, može se pretpostaviti da su se do sada oslanjali na druge izvore prihoda kako bi nadoknadili nedostajuća primanja domaćinstva (npr. neformalni rad, rad za dnevnicu itd.).
- U svim tipovima domaćinstava s djecom, primarne potrebe odnose se na hranu i higijenska sredstva. Treća hitna potreba varira u zavisnosti od vrste domaćinstva, a uključuje odjeću, lijekove, pristup internetu i uređaje za pristup učenju na daljinu.

- U pogledu javnih usluga, djeci je uglavnom potrebna podrška/pomoć prilikom učenja na daljinu. To se posebno odnosi na korisnike socijalne pomoći, romske porodice, djecu u hraniteljskim porodicama, djecu u vaspitnim ustanovama nezavodskog tipa i djecu čiji roditelji imaju istoriju korišćenja psihoaktivnih supstanci. Prema navodima roditelja, romska djeca imaju brojne poteškoće u učenju na daljinu i potrebna im je značajna pomoć u obavljanju domaćih zadataka. Oni se takođe plaše diskriminacije kad dođe vrijeme za povratak u školu.
- Mnoge porodice imaju izraženu potrebu za psiho-socijalnom podrškom u periodu krize.

Adolescenti i mladi

Nakon izbijanja epidemije COVID-a-19, uspostavljeno je nekoliko sistema podrške za djecu, adolescente i mlade, uglavnom u oblasti obrazovanja.

- Čini se da su se adolescenti prilično dobro prilagodili situaciji socijalne izolovanosti, ali im je nedostajalo redovno obrazovanje, posebno njegova socijalna komponenta.
- Iako su ocjene uvedenog učenja na daljinu relativno pozitivne, većina mladih smatra da su na taj način naučili manje nego putem klasične nastave. Većina nije raspoložena za ideju da onlajn nastava postane jedan od segmenata redovnog školovanja.
- Adolescenti su ocijenili domaće zadatke kao relativno važne i korisne, ali više od 70% njih prijavljuje preopterećenost domaćim zadacima u sklopu učenja na daljinu, čak i veću nego u toku redovne nastave u školi.
- Više od trećine mladih nije pratilo nastavu preko televizijskih kanala, kao dio novog pristupa učenju na daljinu – više su im odgovarali onlajn alati i servisi za razmjenu poruka.
- Adolescenti i mladi ističu važnost mentalnog zdravlja tokom epidemije COVID-a-19. Smatraju da, uopšteno gledano, tokom perioda epidemije nije bilo dovoljno psihološke podrške, posebno za mlade.
- Za vrijeme trajanja mjera izolacije, došlo je do značajnog porasta broja starijih domaćinstava kojima je bila potrebna podrška u dostavljanju hrane, posebno toplih obroka, higijenskih sredstava i ostalih neophodnih potrepština i lijekova. Hrana je i nakon ublažavanja mjera ostala prioritet starijih ispitanika, nakon čega slijede higijenski proizvodi i lijekovi.
- Zbog ograničenog kretanja i druženja, prisutna je i povećana potreba za psiho-socijalnom podrškom i savjetovanjem. Boravak u izolaciji nije lak i pogoduje rastu anksioznosti i straha za sopstveno zdravlje. Nakon što je prvi talas epidemije prošao, starije osobe su najviše strahovale od mogućeg drugog talasa, kao i ekonomskog uticaja koji bi on imao na njihove porodice.

Na pitanje o javnim uslugama koje su im u ovom trenutku najpotrebnije, odgovori iz aprila i juna ne razlikuju se značajno, iako se moglo očekivati da će se umanjiti potrebe za zdravstvenim uslugama. Starije osobe i dalje najviše izražavaju potrebu za zdravstvenim uslugama, pomoći u kući i psihološkom podrškom.

Osobe s invaliditetom

Osobe s invaliditetom i njihove porodice značajno su pogođene epidemijom COVID-a-19. Ova procjena identifikovala je ključne ranjivosti koje su povećane usljed krize.

- Prihodi porodica čiji su članovi osobe s invaliditetom znatno su smanjeni zbog krize.
- Hitne potrebe osoba s invaliditetom odnose se prije svega na hranu, a zatim na higijenske proizvode, sportske i rekreativne aktivnosti (pogotovo tokom perioda potpunog zatvaranja) i pristup internetu u informativne svrhe.

Starije osobe

Kako su na globalnom nivou stariji ljudi izloženi najvećem riziku od COVID-a-19⁹, tako su i u Crnoj Gori identifikovani kao jedna od najugroženijih grupa tokom epidemije. Uporedni podaci ukazuju na zaključak da su njihove šanse za oporavak znatno manje ukoliko se desi da obole. Uz to, oni koji zavise od članova svoje porodice za obezbjeđivanje namirnica i potrepština nalaze se u posebno teškom položaju u periodu trajanja mjera fizičkog distanciranja. Ukidanje međugradskog saobraćaja onemogućilo je značajan broj porodica da pomognu svojim starijim članovima i brinu o njima, što se posebno odnosi na one koji žive u ruralnim područjima.

9 World Health Organization, Statement, 20 April 2020 [Saopštenje Svjetske zdravstvene organizacije od 20. aprila 2020]: <http://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/statements/statement-older-people-are-at-highest-risk-from-covid-19,-but-all-must-act-to-prevent-community-spread>.

- Uпитани koje javne usluge su im najpotrebnije, osobe s invaliditetom i članovi njihovih porodica ističu zdravstvene usluge, zatim psihološku podršku, kao i pomoć u pronalaženju posla. Zbog ograničenog kretanja, neki od njih imaju dodatne zdravstvene probleme, a prijavljuju i povećanje stepena depresije i anksioznosti. Takođe, zbog svog ukupnog zdravstvenog stanja, ova je populacija ranjivija u slučaju eventualne infekcije novim koronavirusom.
- Nevladine organizacije su prijavile značajan broj slučajeva gdje su se osobe s invaliditetom suočile s izazovima u ostvarivanju prava iz radnog odnosa i s problemima u pristupu pravima socijalne zaštite, do čega je došlo zbog toga što su pružaoci usluga imali različita tumačenja zakonskih odredaba uvedenih tokom epidemije.
- Prevoz i mobilnost predstavljali su dodatni izazov tokom perioda potpunog zatvaranja, kad su bile ukinute taksu usluge i zabranjen boravak više od jedne osobe na javnim površinama. Osobe s invaliditetom se često oslanjaju na pomoć asistenata koji nisu uvijek članovi njihovog domaćinstva.
- Studenti s invaliditetom predstavljaju posebnu ranjivu kategoriju, kojoj je pomoć bila potrebna i u pristupu onlajn programu obrazovanja i u aktivnostima u vezi sa upisom u srednju školu i fakultet.
- Linije za pomoć žrtvama rodno zasnovanog nasilja prijavljuju značajno povećanje broja poziva. Od 16. marta do 1. juna 2020, Sigurna ženska kuća iz Podgorice primila je za 46 procentnih poena više poziva nego u istom periodu prošle godine. Smještaj u skloništu obezbijeđen je za 60 procentnih poena više žrtava rodno zasnovanog nasilja u odnosu na isti period prošle godine.
- Broj poziva koji je nacionalna SOS linija primila tokom epidemije porastao je za 18 procentnih, a naročito se povećao nakon ublažavanja mjera fizičke distance - u tom periodu (maj 2020) nacionalna SOS linija primila je 32,5 procentnih poziva više nego u istom periodu prošle godine.
- Specijalizovani pružaoci usluga podrške žrtvama rodno zasnovanog nasilja izvještavaju o pogoršanju socio-ekonomskog položaja žena, kao posljedici epidemije, ali i o porastu broja zahtjeva bivših korisnica za hranom ili finansijskom podrškom usljed gubitka posla ili prihoda. Zaštitne i zdravstvene mjere uvedene tokom krize uticale su na slabljenje drugih mjera, uključujući i mjere zaštite života i bezbjednosti žrtava porodičnog nasilja, odnosno mjere prevencije ove vrste nasilja.
- Smanjena međusektorska i multidisciplinarna saradnja bila je primjetna tokom cijelog perioda trajanja mjera fizičke distance.
- Dinamika epidemije nalaže djelotvoran angažman, koordinaciju i saradnju više sektora i širokog spektra aktera - ne samo javnih institucija fokusiranih na zdravlje građana. Od ključne je važnosti prepoznati da socijalne i ekonomske poteškoće koje žrtve doživljavaju mogu imati direktan uticaj na njihovo zdravlje i bezbjednost.
- Dostupnost i rad servisa, poput telefonskih linija za pomoć, kriznih centara, skloništa, takođe može biti ograničena tokom epidemije, što ženama dodatno otežava pristup pomoći u slučaju rodno zasnovanog nasilja (osim ako ih ne podrže ključni državni akteri).

Žrtve rodno zasnovanog nasilja

Rodno zasnovano nasilje je u kriznim periodima uvijek u porastu, što se odnosi i na aktuelnu krizu izazvanu epidemijom COVID-a-19. Od izbijanja epidemije, u Crnoj Gori se rizik od nasilja u porodici nad ženama i djecom značajno povećao. Stres, poremećaji u funkcionisanju društvenih i zaštitnih mehanizama, smanjen pristup uslugama i razdvojenost porodica mogu povećati rizik od nasilja nad ženama i adolescentkinjama.

- Tehnologija može pomoći žrtvama, posebno onima koje su u karantinu, da dobiju potrebne usluge podrške u slučaju rodno zasnovanog nasilja.
- Kao posljedica ekonomskog uticaja COVID-a-19, došlo je do većeg broja novih slučajeva rodno zasnovanog nasilja. Žrtve su često u poziciji da prave tešku odluku opredjeljujući se između zaštite svoje bezbjednosti i zaštite dohotka i životnog standarda, a način na koji je sistem uspostavljen prije epidemije ne omogućava im da pomire te dvije potrebe.
- Kod razvedenih parova, prava roditelja na posjetu djetetu/djeci postala su poseban problem. Uz to, čini se da rođaci i prijatelji naglašenije vrše pritisak na žene da ne prijavljuju nasilje.

Domicilni Romi

Brzom procjenom socijalnog uticaja utvrđeno je da su mnogi članovi romske zajednice ozbiljno pogođeni epidemijom.

- Većina ispitanika iz ove grupe ostvarila je značajno umanjene prihode, ili ih je potpuno izgubila. Mnogi ispitanici žale se kako ne mogu da plate račune. Članovima ove zajednice hitno je potrebna hrana, ali i higijenski proizvodi, lijekovi, odjeća.
- Od javnih usluga, trenutno su im najpotrebnije zdravstvene usluge, a potom usluge narodne kuhinje i pomoć u pronalaženju posla.
- Nevladine organizacije koje rade s djecom žrtvama ili svjedocima nasilja prijavljuju porast slučajeva nasilja. Ove organizacije identifikovale su i promjene do kojih je u toku aktuelne krize došlo u pogledu prirode nasilja - psihološko nasilje postalo je izraženije i vidljivije, a ono uključuje svađe između supružnika/partnera, ali i između roditelja i djece, posebno adolescenata.

Djeca žrtve/svjedoci nasilja

Izbjeglance (azilanti), stranci koji traže međunarodnu zaštitu, osobe bez državljanstva (u riziku od apatridije)

Izbjeglance (azilanti), uključujući i neke od izbjeglica sa prostora bivše Jugoslavije i osobe u riziku od apatridije, značajno su pogođene uticajem epidemije. Oni spadaju u najsiromašnije i najugroženije segmente stanovništva, s najneizvjesnijom socio-ekonomskom perspektivom. Posebnu zabrinutost izaziva grupa od oko 900 osoba čiji je pravni status još uvijek nestabilan, jer te osobe nisu obuhvaćene nijednim vidom javnog planiranja.

- **Neizvjesnost ostvarivanja prihoda.** Mjere potpunog zatvaranja i ograničavanja kretanja dovele su do toga da je više od tri četvrtine (77%) izbjeglica (azilanata), tražilaca međunarodne zaštite u privatnom smještaju i osoba u riziku od apatridije odmah izgubilo posao/prihode. Situacija je posebno kritična kad je riječ o osobama koje su registrovane u sistemu azila u zemlji. Oko 90% te populacije (9/10) potpuno je izgubilo prihode/

posao, dok je oko 10% populacije (1/10) primalo platu umanjenu za više od 50 procentnih poena. Većina ovih ljudi ranije je radila u neformalnom sektoru. Samim tim, oni su sada lišeni bilo kakve prilike da ostvare prihode - zbog ograničenja kretanja ili straha poslodavaca da ih angažuju za fizički rad (zbog mjera održavanja fizičke distance). S postepenim ublažavanjem ograničenja, situacija u zemlji se donekle popravila. Ipak, na kraju maja 2020. godine, 60% izbjeglica (azilanata), tražilaca međunarodne zaštite i osoba u riziku od apatridije i dalje je bilo bez posla i mogućnosti da ostvari prihode.

- **Smanjenje mogućnosti domaćinstava da zadovolje osnovne potrebe.** Kao posljedica gubitka ili ozbiljnog smanjenja posla/prihoda od početka epidemije COVID-a-19, oko 77% porodica ne može da zadovolji osnovne potrebe, prije svega one koje se odnose na hranu i higijenske proizvode, ali i lijekove i sredstva neophodna za plaćanje kirije. Dva i po mjeseca nakon početka ograničenja,

hrana i higijenska sredstva i dalje su u samom vrhu prioritarnih potreba izbjeglica s prostora bivše Jugoslavije i lica u riziku od apatridije. S druge strane, tražioci međunarodne zaštite, koji žive u privatnom smještaju, i lica kojima je status izbjeglice (azilanta) priznat na osnovu Zakona o azilu izjavljuju da im je potrebna hitna pomoć u obezbjeđenju smještaja. Zbog gubitka posla/prihoda, oni su suočeni s realnom opasnošću da neće moći da plaćaju kiriju i da će postati beskućnici.

- **Obrazovanje.** Nalazi istraživanja ukazuju na ozbiljne prepreke s kojima se romske i egipćanske izbjegličke zajednice susreću u praćenju programa učenja na daljinu, čime bivaju zanemarene i uskraćene u pogledu obrazovanja. To se posebno odnosi na izbjegličku djecu, među kojom je 45,45% onih koji ne posjeduju televizor ili tablet, kao ni pristup internetu, što ih sprečava da ostvare pristup obrazovanju.

- **Perspektive.** Ispitanici su pesimistični u pogledu svojih izgleda u budućnosti. U inicijalnoj fazi epidemije uglavnom su izražavali zabrinutost za svoje zdravlje, dok je oko 35% ispitanika bilo zabrinuto jer u skorijoj budućnosti, zbog epidemije COVID-a-19, neće moći da radi/ostvari prihode. Mnoge osobe iz romskih i egipćanskih izbjegličkih zajednica žive u mnogočlanim domaćinstvima i u vrlo skućenim prostorima lošeg kvaliteta, pa je mjera fizičkog distanciranja za njih bila neostvariva. Njihovi inače nestabilni izvori prihoda drastično su se smanjili, što je povećalo socio-ekonomsku ranjivost tih porodica. Na kraju maja, izbjeglice (azilanti), tražioci međunarodne zaštite koji žive u privatnom smještaju i lica u riziku od apatridije uglavnom su bili zabrinuti zbog ekonomske perspektive, rizika i negativnih efekata epidemije COVID-a-19 na ekonomsku situaciju u zemlji, dok brige vezane za zdravstvene rizike nisu više bile dominantne među pripadnicima ovih zajednica.

Migranti (sezonski radnici, stranci)

Broj radnika migranata u Crnoj Gori znatno je smanjen nakon izbijanja epidemije novog koronavirusa, naročito onih s privremenim radnim dozvolama, koji su izgubili posao i vratili se u svoju zemlju porijekla. Međutim, određeni broj radnika migranata i dalje boravi u Crnoj Gori. Prema podacima prikupljenih za potrebe ove procjene, oni žive sa značajno smanjenim prihodima ili bez ikakvih prihoda.

- Većina ispitanika navodi higijenske proizvode kao svoju prioritetnu potrebu, nakon čega slijede hrana i smještaj. Od javnih usluga koje su im trenutno najpotrebnije, na prvom mjestu su zdravstvene usluge i pomoć u pronalaženju posla.
- Mnogi migranti, posebno niskokvalifikovani radnici, žive u stambenim objektima lošeg kvaliteta koje dijele s velikim brojem ljudi, čime je i rizik od zaraze veći.
- Radnici na gradilištima posebno su izloženi riziku od infekcije. Postoji bojazan da neki migranti s neregulisanim statusom neće željeti da prijave ukoliko im se pogorša zdravstveno stanje, povećavajući na taj način rizik od zaraze.
- Postoji opasnost da će poslodavci, suočeni s ograničenim pristupom radnoj snazi, zloupotrijebiti prava radnika, posebno tako što će im ograničavati kretanje i mogućnost povratka u zemlju porijekla.

Lica koja se nalaze u zatvoru, uključujući djecu u zatvoru i vaspitnoj ustanovi nezavodskog tipa

- Pritvorske jedinice policije u zemlji, uključujući one u Podgorici, Cetinju i Danilovgradu, imaju nezadovoljavajuće zdravstvene i higijenske uslove i neadekvatnu infrastrukturu, što povećava potencijal širenja COVID-a-19 među pritvorenima.

- Nedovoljnost prostora u pritvoru i prenatrpanost u istražnim jedinicama zatvora povećavaju rizik od širenja COVID-a-19 u situaciji da zaražena osoba uđe u pritvorske jedinice.
- Djeca u vaspitnoj ustanovi nezavodskog tipa suočavaju se s poteškoćama u učenju na daljinu usljed nedostatka neophodne opreme, pa su vaspitači koristili lične laptope kako bi im pomogli da nastave sa školovanjem.
- Osoblje u Centru za djecu i mlade „Ljubović“ izvijestilo je da im nedostaju vještine potrebne za potpuno prilagođavanje hitnoj situaciji kako bi u slučaju mjera zatvaranja mogli da pruže adekvatnu podršku djeci.
- Deca koja su u maloljetničkom zatvoru suočena su s izazovima usljed zabrane posjeta i zabrane primanja paketa od porodica.

LGBTI populacija

- Od LGBTI osoba koje su učestvovala u istraživanju polovina je onih koji su izgubili više od 50% svojih prihoda ili su ostali bez prihoda.
- Gubitak posla doveo je do gubitka ekonomske nezavisnosti. To povećava rizik da LGBTI osobe postanu beskućnici ili da budu prinuđene da se vrate u prvobitno kućno okruženje, koje ih ne prihvata zbog njihove seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.
- Mada precizni podaci o nasilju nad LGBTI osobama od trenutka izbijanja epidemije još uvijek nisu dostupni, nevladine organizacije koje se bave zaštitom prava ove populacije primile su veći broj prijava nasilja nad svojim članovima i članicama, posebno onim koji su se vratili u svoje prvobitne domove.
- Smanjenje dostupnosti vršnjačke podrške i drugih savjetovališta negativno utiče na mentalno zdravlje LGBTI osoba.

PREPORUKE

Mjere koje je uvela Vlada Crne Gore do sada su dale ohrabrujuće rezultate kad je riječ o držanju epidemije COVID-a-19 pod kontrolom. Brza procjena socijalnog uticaja je ipak povrdila da je epidemija stavila u prvi plan i pojačala postojeće socijalne nejednakosti, pa čak stvorila i nove budući da su određeni segmenti populacije izloženi dodatnim ranjivostima.

Svrha preporuka koje su date u nastavku teksta jeste da podstaknu diskusiju o načinima na koje se treba pozabaviti postojećim i novonastalim ranjivostima u kontekstu trenutnog odgovora na COVID-19. Predložene su trenutne mjere za neposredno ublažavanje posljedica krize, ali i sistematski srednjoročni i dugoročni odgovori. Preporukama se želi skrenuti pažnja donosiocima odluka na neophodnost da se takvi odgovori prilagode potrebama najugroženijih djelova društva. Takav pristup zasniva se na uvjerenju da nijedan član društva ne smije biti izostavljen, na principu poštovanja ljudskih prava i međunarodnim obavezama u pogledu zaštite izbjeglica, kao i na svijesti o tome da su svi ovi elementi važni za održiv i efikasan odgovor.¹⁰

Opšte preporuke

Kako bi se ublažile štetne posljedice epidemije COVID-a-19 na ranjive grupe, daju se sljedeće opšte preporuke:

P1. Neophodno je nastaviti s praćenjem stanja ranjivih grupa i osigurati njihovo **direktno uključivanje** u osmišljavanje rješenja i odluka koje ih se tiču. **Prioritet treba dati pružanju usluga** od kojih zavisi dostojanstven život ovih grupa.

P2. Nastaviti s pružanjem podrške u vidu **prehrambenih artikala, higijenskih paketa prilagođenih potrebama**, te neophodne **odjeće i obuće** za najugroženije grupe stanovništva, posebno za one koji su ostali bez izvora prihoda tokom epidemije. Tamo gdje je to potrebno, podršku proširiti i na obezbjeđivanje ljekova.

P3. Osigurati **stalnu dostupnost i pristupačnost zdravstvenih usluga** - kako preventivnih tako i terapijskih - posebno za djecu, osobe s invaliditetom i izbjeglice (azilante), tražioce međunarodne zaštite i osobe u riziku od apatridije, migrante i starije osobe.

P4. Omogućiti **prilagođenu i intenzivnu podršku u obrazovanju i opremi za učenje na daljinu** djeci iz ranjivih grupa, a naročito djeci iz romske zajednice, djeci izbjeglicama (azilantima), djeci sa smetnjama u razvoju, djeci koja su pogođena siromaštvom i djeci koja borave u ustanovama za smještaj (uključujući i Centar „Ljubović“), kako bi im se omogućilo da uče i nastave s obrazovanjem (npr. nadoknađivanjem izgubljene nastave).

P5. Posredstvom nadležnih institucija, pružiti **psihološku podršku** ranjivim zajednicama, posebno djeci i adolescentima, osobama s invaliditetom i starijim osobama, kako bi se spriječila pojava anksioznosti, stresa i problema mentalnog zdravlja. Neophodno je proširiti usluge psiho-socijalne podrške na daljinu, koristeći i konvencionalne (telefonske linije) i digitalne tehnologije. Gdje je to moguće, ovu bi podršku trebalo da prati i pojednostavljena obuka starijih osoba za korišćenje dostupnih IKT alata za komunikaciju (Vajber, Vocap, Skajp, Zum itd.).

¹⁰ Vidjeti: UN Framework for the Immediate Socio-Economic Response to COVID-19, April 2020, p. 9 [Okvir UN za neposredni socio-ekonomski odgovor na COVID-19, april 2020. str. 9]. Vidjeti i: United Nations, COVID-19 and Human Rights: We are all in this together, April 2020. [Ujedinjene nacije, COVID-19 i ljudska prava: U ovome smo zajedno, april 2020]

P6. Nastaviti sa **subvencionisanjem** ugroženih porodica (posebno onih s djecom školskog uzrasta) u plaćanju **računa za električnu energiju i pretplate za usluge telefona/interneta**, kao i u plaćanju zakupnine za korišćenje socijalnog stanovanja, u skladu s Ugovorom o zakupu.

P7. Nastaviti sa sprovođenjem **aktivne politike tržišta rada i mjera** usmjerenih na povećanje mogućnosti zapošljavanja onih koji su tokom epidemije izgubili posao i izvore prihoda, uključujući i mlade (privremeni/sezonski poslovi, stažiranje i mogućnosti stručne prakse, tj. učenja na radnom mjestu).

P8. Pažljivo pratiti evidentan porast **zahtjeva za finansijsku podršku** u skladu s dinamikom mjera koje se odnose na COVID-19. Pružanje ciljanog i adekvatnog nivoa podrške može zahtijevati ozbiljniju analizu takvih zahtjeva (npr. uvid u porodičnu situaciju).

P9. Sprovoditi **kontinuirano i prilagođeno informisanje** građana, a posebno pripadnika ranjivih grupa, o servisima koji im stoje na raspolaganju za ublažavanje posljedica epidemije COVID-a-19, o radnom vremenu pružalaca usluga, te o drugim bitnim činjenicama. Stimulisati ranjive grupe da koriste raspoložive servise.

P10. Pratiti i omogućiti **zaštitu prava osobama smještenim u ustanove**, starim osobama, djeci i žrtvama rodno zasnovanog nasilja u skloništima.

P11. Uspostaviti **blisku komunikaciju i saradnju s postojećim formalnim i neformalnim socijalnim mrežama**, kao što su organizacije civilnog društva i grupe koje zastupaju ljudska prava, uključujući prava žena, kako bi se podržali njihovi naponi da pruže inicijalnu podršku i spriječe socijalnu izolaciju.

P12. Osigurati **rodni balans u tijelima u kojima se donose odluke**, uzimajući u obzir ekspertske mišljenje i uvide onih koji imaju saznanja o iskustvima ranjivih grupa.

Specifične preporuke

Za svaku od ranjivih grupa date su sljedeće **specifične preporuke**:

Djeca

P13. Djecu je neophodno zaštititi od siromaštva i socijalne isključenosti **ciljanim i energičnim odgovorom sistema socijalne i dječje zaštite**, koji integriše materijalna davanja i kvalitetne, inkluzivne usluge.

P14. Osigurati da djeca, uključujući djecu izbjeglice, odrastaju u sigurnom i brižnom okruženju kroz **jačanje usluga za alternativno zbrinjavanje djece** bez roditeljskog staranja, djece žrtava porodičnog nasilja i druge ranjive djece. Da bi se to postiglo, neophodno je ojačati usluge srodničkog i nesrodničkog hraniteljstva, urgentnog i specijalizovanog hraniteljstva za djecu sa smetnjama u razvoju.

P15. Nastaviti i proširiti usluge **psihološke podrške** djeci i mladima kroz linije za pomoć i druga sredstva.

P16. Obezbijediti **podršku roditeljima i starateljima djece s invaliditetom, posebno samohranim roditeljima i starateljima**.

Adolescenti i mladi

P17. Osigurati **kvalitetno inkluzivno obrazovanje za adolescente**, što podrazumijeva ulaganje napora da se dopre i do onih koji nisu povezani putem digitalnih tehnologija, a pritom ojačati programe ovladavanja vještinama i programe sticanja istrajnosti (putem formalnih i neformalnih sistema obrazovanja i pružanja usluga).

P18. Uložiti dodatne napore **za podršku zapošljavanju mladih**, uključujući privremene/sezonske poslove, stažiranje i mogućnosti stručne prakse, tj. učenja na radnom mjestu, kako bi se spriječilo da jedna generacija bude „izgubljena“ usljed krize izazvane COVID-om-19.

P19. Nastaviti napore u cilju **povećanja kvaliteta i standardizacije učenja na daljinu**, te balansiranja opterećenja učenika, kako bi sistem bio u stanju da pruži kvalitetno obrazovanje mladima u slučaju nemogućnosti organizacije redovne nastave u školi. Obezbijediti **više nastavnika** za pomoć učenicima u savladavanju gradiva.

Starije osobe

P20. Proširiti distribuciju **hrane**, posebno **toplih obroka, sredstava za ličnu higijenu, ljekova i ostalih potrepština**, a organizovati je u skladu sa svim medicinskim pravilima postupanja, osiguravajući da pružaoci usluga na terenu budu obučeni za pravilnu upotrebu i odlaganje lične zaštitne opreme.

P21. Nastaviti s pružanjem **proširene usluge podrške na daljinu** kroz stručno savjetovanje i neposrednu komunikaciju sa članovima zajednice, koristeći i konvencionalne (telefonske linije) i digitalne tehnologije. Gdje je to moguće, ovu bi podršku trebalo da prati i pojednostavljena obuka starijih osoba za korišćenje dostupnih IKT alata za komunikaciju (Vajber, Vocab, Skajp, Zum itd.).

Osobe s invaliditetom

P22. Povećati podršku ekonomskoj otpornosti porodica čiji su članovi osobe s invaliditetom; to podrazumijeva (djelimično) **pokrićanje troškova ishrane, komunalija**, bilo kakvih novonastalih **troškova povezanih s invaliditetom**, kao i pružanje **podrške** njihovom (ponovnom) **zapošljavanju**.

P23. Osigurati **pravnu i savjetodavnu podršku** osobama s invaliditetom radi ostvarivanja prava, posebno onih koji se tiču socijalne zaštite, zdravlja i zapošljavanja.

P24. Obratiti posebnu pažnju na **žene koje su potencijalne žrtve nasilja u porodici** i osigurati da im budu **dostupne sve usluge** potrebne za borbu protiv tog vida nasilja (uzimajući u obzir da među njima možda ima osoba s oštećenjem vida ili sluha).

P25. Prilagoditi **mjere fizičkog distanciranja** specifičnim potrebama osoba s invaliditetom i njihovim asistentima. Takođe, prilagoditi **formu informisanja i prateće materijale** osobama s invaliditetom, naročito osobama s oštećenjem vida ili sluha. Prilagoditi formu **dostupnih usluga** osobama koje trenutno nisu u stanju da ih koriste, npr., obezbjeđivanjem psihološke podrške onima koji nisu u mogućnosti da koriste telefonske servise.

Žrtve rodno zasnovanog nasilja

P26. Razviti (ili kontinuirano unapređivati postojeće) **protokole i standarde postupanja** koji će podstaći razvoj boljeg međuinstitucionalnog mehanizma koordinacije u sprovođenju politika vezanih za rodno zasnovano nasilje. Neophodan je nastavak redovnog dijaloga s organizacijama civilnog društva i organizacijama za prava žena. **Podrška ženama i djevojkama iz romske zajednice** iziskuje posebnu pažnju.

P27. Osmisliti i pokrenuti aktivnosti za **podizanje svijesti javnosti o rodno zasnovanom nasilju** i osnažiti žene da takvo nasilje prijavljuju, čak i u kriznoj situaciji koja je posljedica epidemije COVID-a-19. Osigurati da aktivnosti i komunikacija sa zajednicom podrazumijevaju i informacije o riziku od povećanog nasilja u porodici, riziku od seksualne eksploatacije djece i informacije o dostupnim uslugama podrške. Posebno je važno ostvariti takvu komunikaciju sa žrtvama nasilja koje se nalaze u izolaciji s partnerima ili drugim članovima porodice koji su skloni zlostavljanju.

P28. **Napraviti plan** za djelovanje ukoliko dođe do povećanja broja slučajeva rodno zasnovanog nasilja i/ili povećanja stepena ranjivosti i potreba žrtava rodno zasnovanog nasilja; ojačati i usavršiti sistem upućivanja i pružanja usluga žrtvama rodno zasnovanog nasilja.

P29. Servisi poput [telefonskih linija za pomoć, kriznih centara i skloništa](#) moraju biti u dovoljnoj mjeri finansijski podržani za rad tokom epidemije, ali i kasnije, tokom ekonomskog oporavka. Dodatno istražiti načine na koje tehnologija može doprinijeti borbi protiv rodno zasnovanog nasilja. Razmotriti mogućnosti pružanja pravne i psihološke podrške, imajući u vidu rodne razlike u pristupu tehnologiji.

P30. Uvesti [socio-ekonomske mjere](#) kojima bi se podržale žrtve svih oblika nasilja, uzimajući u obzir specifičnost njihove situacije i njihovih ranjivosti. Posebno obratiti pažnju na žrtve seksualnog nasilja i uključiti mjere koje će im garantovati sigurnost posla tokom boravka u skloništimu.

Djeca žrtve/svjedoci nasilja

P31. [Povećati mjere zaštite](#) djece od nasilja, uključujući i onlajn nasilje, koje predstavlja poseban rizik s obzirom na povećanu aktivnost djece na internetu i društvenim mrežama u vrijeme epidemije. Poseban naglasak treba staviti na ulogu roditelja i nastavnika. Neophodno je [poboljšati i promovisati mehanizme prijavljivanja nasilja](#) koji su prilagođeni djeci.

P32. Obezbijediti [programe podrške roditeljstvu](#) kako bi se roditeljima iz ranjivih zajednica, a naročito samohranim roditeljima i onima koji imaju istoriju upotrebe psihoaktivnih supstanci, pomoglo da se izbore s pritisicima.

P33. Kreatori politika treba da pripreme [jasne smjernice o starateljstvu i podršci djeci](#) tokom epidemije. One se moraju zasnivati na najboljem interesu djeteta i prepoznati izbor nenasilnog roditelja kao važan kriterijum u donošenju odluke o starateljstvu.

Domicilni Romi

P34. Nastaviti i povećati podršku [društveno-ekonomskoj otpornosti](#) romskih porodica kroz (djelimično) [pokrivanje troškova njihove ishrane, lijekova, higijenskih proizvoda, računa za vodu i električne energije, održavanje](#) njihovog (ponovnog) [zapošljavanja](#) i osiguravanje da preporuke i prilagođene relevantne informacije o mjerama u vezi s COVID-om-19 redovno stižu do ove populacije.

Izbjeglice (azilanti), tražioci međunarodne zaštite i osobe u riziku od apatridije

P35. Osigurati da izbjeglice (azilanti), tražioci međunarodne zaštite i osobe u riziku od apatridije budu [obuhvaćeni svim socio-ekonomskim mjerama](#), kako bi se ublažio uticaj mjera koje su usvojene u cilju suzbijanja širenja COVID-a-19 i pokretanja društveno-ekonomskog oporavka.

Lica koja se nalaze u zatvoru, uključujući djecu

P36. Neophodno je razmotriti [poboljšanje uslova za održavanje lične higijene](#) (voda, sapun, dovoljan broj kreveta) i obezbijediti adekvatnu infrastrukturu u pritvorskim jedinicama policije širom zemlje (s posebnim fokusom na one prostorije u kojima su identifikovani specifični problemi).

P37. Neophodno je [jačati kapacitete stručnjaka](#) koji treba da pruže podršku i tretman djeci u sukobu sa zakonom u slučaju kriznih situacija kao što je epidemija.

P38. Kad god je moguće, [primjenjivati alternative pritvoru](#), koji treba koristiti samo kao [posljednje rješenje](#).

P39. Osigurati i povećati adekvatnu [psiho-socijalnu podršku](#) osobama u pritvoru kako bi se nadomjestila praznina nastala usljed zabrane posjeta, a time i neposredne podrške članova porodice.

LGBTI populacija

P40. Obezbijediti podršku kojom će se osigurati [kontinuitet savjetovanja i usluga vršnjačke podrške](#) LGBTI osobama od strane relevantnih institucija, a posebno organizacija za zaštitu LGBTI prava.

P41. [Podržati skloništa](#) za LGBTI populaciju u Podgorici i kroz nevladin sektor obezbijediti [finansijsku pomoć](#) za smještaj pripadnika LGBTI zajednice koji rizikuju beskućništvo ili povratak u neprijateljska kućna okruženja (usljed gubitka prihoda).

P42. [Podizati svijest o diskriminaciji i nasilju](#) s kojima se suočavaju pripadnici LGBTI zajednice. Pozvati javnost da poštuje njihova prava, a članove LGBTI zajednice da prijavljuju slučajeve nasilja, uz uvjerenje da će biti procesuirani.

P43. Podržati [uspostavljanje elektronskog sistema](#) za podnošenje pritužbi za nasilje, diskriminaciju i druga krivična djela policiji.

P44. Osigurati [uključivanje LGBTI zajednice](#) u programe [traženja posla i u programe socijalne zaštite](#), uključujući i podršku u [hrani i lijekovima](#).

UNITED NATIONS
MONTENEGRO

